

JOSIPA KORLJAN
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
Odsjek za kroatistiku
Radovanova 13, HR – 21000 Split
jkorljan@ffst.hr

KA(K)O DA ME NEMA? SILOVANJE KAO DOKUMENTARISTIČKA I KNJIŽEVNA TEMA

U ovom radu propituje se obrada motiva traume nastale silovanjem kao sredstvom genocida u dokumentarističkom djelu Seade Vranić *Pred zidom šutnje* i romanu *Kao da me nema* Slavenke Drakulić. Zajednički zadatak umjetnosti/književnosti i povijesti/dokumentarnosti, u čemu pomaže i psihoanaliza, jest pokrenuti dugotrajni i bolni proces "prorade" traume preživjelih, što ova dva djela nastoje postići. U radu se analizira pristup traumi u dvama različitim diskursima s osloncem u psihoanalitičkoj teoriji; propituje se prikaz ambivalentne pozicije između "kako" i "kao da me nema" u sklopu postupnoga rasapa identiteta uzrokovanog traumom, identiteta osobnog, ali i kolektivnog; traži se odgovor na pitanje koje su specifičnosti ženskog svjedočenja u oba diskursa, s posebnim osvrtom na temu zaljublivanja i maskiranja prisutnu u književnom tekstu.

La Capra navodi nužnost prolaženja kroz traumu i njezino ponovno odigravanje na putu k zalječenju; Dori Laub ističe imperativ pričanja; pričanje u psihoanalizi jest pripovijedanje u književnosti, što nas vodi do Cathy Caruth, koja tvrdi da se psihoanaliza i književnost spajaju. Vođeni ovim teoretskim postavkama, tražimo odgovor na pitanje kako nastaviti živjeti s proživljenom traumom, kako je to prikazano u ovim dvama djelima te koja je uloga društva i kulture u proradi traume.

KLJUČNE RIJEČI: *trauma, silovanje, psihoanaliza, specifičnost ženskog svjedočenja, motiv maskiranja, prorada traume.*

1. UVOD – "BOSANSKI SLUČAJ"

Među traumama posebno se izdvajaju traume uzrokovane ratom. Posljedicom ratnih trauma, ratnim neurozama vojnika, bavio se Sigmund Freud, nastojeći otkriti njihov mehanizam i izliječiti ih psihoanalizom. Posljednji rat na području bivše Jugoslavije spojio je dva traumatska iskustva u jedno: sam rat i silovanje kao ratnu taktiku. Agresor je birao žrtve: Muslimanke i Hrvatice, nesrpskinje, na području Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Prošlo je dugo prije nego što je svijet otvorio oči

i priznao što se događa u Bosni, priznao uvrštavanje u ratnu taktiku masovnih silovanja nesrpskog stanovništva kao sredstvo genocida jer seksualni zločin kao nijedan drugi zločin utječe na razaranje identiteta žrtve i njezinu iskorijenjenost ili, kako piše Foucault, "tijelo je također izravno uronjeno u političko okruženje; odnosi moći imaju na njega neposredno djelovanje, prožimaju ga, obilježavaju, uspravljaju, podvrgavaju mučenju..." (Foucault, 1994: 25). Masovna silovanja u Bosni poznata su pod nazivom "bosanski slučaj", što je ujedno osvijestilo zaboravljeno i nikad sankcionirano masovno silovanje žena tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata.

Tema ratnih silovanja nije toliko česta zbog velike prepreke na koju se nailazi, a to je šutnja i sram žrtava te nemogućnost iskazivanja traume kroz koju su prošli. Tradicija i kultura iz kojih su potekle žrtve nalažu da se o tome ne govori. O silovanju se govori puno u ratu u kontekstu nacionalističkih diskursa o ugroženosti kolektiva, a tijekom poratne konsolidacije društva ova tema biva potisnuta jer ona podsjeća članove kolektiva na poniženja, nemoć i "sram"; socijalna prava žrtava silovanja rijetko se izjednačuju s pravima ratnih udovica i ratnih vojnih invalida.

Međutim, kako ne govoriti o događajima koji su najviše utjecali na psihu pojedinaca čineći ih nesposobnima za daljnji život? Kako ne govoriti o desetcima tisuća progonjenih noćnim morama koji, ako su i preživjeli, iznutra su umrli? Ratna novinarka Seada Vranić odlučila je pojedinačnim svjedočenjima i iskazima žena dokumentirati temu koja je uglavnom bila predmetom novinarskih manipulacija te umjesto brojki staviti u središte težinu traume i sudbinu silovanih žena. O ovom problemu progovorila je i Slavenka Drakulić, napisavši na tu temu roman *Kao da me nema*. Prva knjiga je knjiga svjedočanstava, a druga je knjiga književnog svjedočenja¹. Na koji su način ove dvije autorice kroz različite moduse i žanrove prišle ovoj tematici i na koji su nam način približile i opisale specifično žensko svjedočenje bit će tema ovoga rada, u kojem ćemo se u tumačenju traume uzrokovane silovanjem pozvati i na glavne postavke psihoanalitičke teorije Freuda i Lacana. Analizirajući tijelo teksta, pokušat će se odgovoriti na naslovno pitanje: kako se hoda na granici smrti i što žrtve koje se gura prema smrti nagoni da ostaju s ove strane, strane života.

2. STVARNOST I UMJETNOST

Trauma je po svojoj definiciji "neiskaziva"; riječima je nemoguće opisati ono iskustvo koje je iza riječi, ono što nijedna riječ ne može iskazati u svojoj težini. Pišući o suđenjima za Holokaust i svjedocima koji su ga preživjeli, Shoshana Felman kaže da je potrebno spojiti pravno, stvarno, dokumentarističko, i ono književno, umjetničko (prema Felman, 2007). Stvarnost zahtijeva riječi. Umjetnost i šutnjom govori. Slavenki Drakulić su zamjerali što je iskoristila svjedočanstva preživjelih kako bi ih upotrijebila za roman – književno djelo. Kao da je patnju drugih iskoristila za "tijelo" svoga teksta. Međutim, "samo *susret prava i umjetnosti* može adekvatno svjedočiti o prirodi traume kao jaza" (Felman, 2007: 197).

---

¹ Više o razlici svjedočenja i svjedočanstva u Jambrešić Kirin (1999), Zlatar (2004).

Pravnici i književnici, kao i povjesničari i književni teoretičari, moraju u svoje istraživanje uključiti osnovne postavke još jedne znanosti kako bi bolje razumjeli ovaj fenomen. Riječ je o psihoanalizi. Po riječima Cathy Caruth, "na specifičnom mjestu na kojem se križaju susreću se znati i ne znati koje jezik književnosti i psihoanalitička teorija traumatskog iskustva spajaju" (Caruth, 1996: 3). Traume je izučavao Sigmund Freud – prvenstveno ratne traume vojnika – i pokušavao dokučiti zašto trauma nastavlja živjeti i dalje, sprječavajući čovjeka živjeti normalnim životom. Freud traumatskim naziva "takva vanjska uzbuđenja koja su dovoljno jaka da probiju zaštitu od podražaja" (Freud, 1986: 157), ono što ide s "onu stranu" načela ugone. Ti podražaji uzrokovani traumatskim iskustvom često fiksiraju bolesnika na određeni, traumatski trenutak prošlosti, na koji se on ili ona stalno vraćaju. U svojem kazivanju jedna silovana Bošnjakinja kaže: "Vidim im lica svaku noć u snu. Još ni jednu noć nisam spavala normalno" (Vranić, 1996: 71). Provalu traumatskog u svjesno Judith Lewis Herman opisuje kao "sjećanje abnormalna oblika koje bez povoda provaljuje u svijest bilo u vidu bljeskova slika iz prošlosti za budnoga stanja, bilo u vidu traumatskih mora za spavanja" (Herman, 1996: 51). Simptomi fiksacije naveli su Freuda na zaključak da je riječ o nespvesnom, a kada nespvesno postane svjesno, simptom mora nestati (prema Freud, 2000). Zajednički zadatak i psihoanalize i književnosti, posebice testimonijalne književnosti, jest pokrenuti bolni i dugotrajni proces kako bi traumatizirani iz vlasti nespvesnog došli u stanje u kojem opet mogu kontrolirati svoje tjelesne reakcije, psihički i duhovni život. Toga su svjesni i sami preživjeli – u knjizi *Pred zidom šutnje* Seada Vranić je objedinila iskaze ljudi koji više nisu mogli šutjeti i koji su vjerovali da će izgovorena riječ i dijeljenje traume s drugim, na neki način, poništiti ono što se dogodilo. Osmogodišnji Emir nije više u sebi mogao držati stravično iskustvo u kojem je sudjelovao kao svjedok te je sam počeo novinarki pričati svoju priču. Trauma se treba "proživjeti". To je prvi korak na putu k ozdravljenju.

Freudovo nespvesno nastavio je izučavati Lacan, strukturalistički promatrajući nespvesno poput jezika. Nespvesno je za njega nešto *ne-rođeno*, nešto što je još uvijek u zraku. Ono se može roditi u umjetnosti jer ona sadrži riječi šutnje koja izriče ono što je neizrecivo. Pomoć psihoanalize zaziva i Dominic La Capra, određujući viziju povijesti moderne i postmoderne kulture traumatskom (prema La Capra, 2001). Naime, on kaže da "priziv psihoanalitičkih koncepata kao što su melankolija i žaljenje, ponovno odigravanje i proživljavanje traume daju potrebnu dimenziju ekonomskim, društvenim i političkim analizama, ali ih ne zamjenjuju" (Isto, ix); međusobno se nadopunjuju.

Dokumentaristički predložak potresa nas kao emocionalno snažno svjedočanstvo stvarnoga događaja za koje preživjeli ne nalaze uvijek prave riječi, jer se nijedna riječ ne može mjeriti s težinom onoga što su doživjeli. Roman nas potresa jer iz pukotina raslojenog teksta vrišti nemošti jezik užasa koji se stvarno dogodio. Horizont očekivanja dokumentarističkog teksta razlikuje se od onog umjetničkog, zbog čega umjetnički tekst ima veću moć "potresti". *Kao da me nema* možemo čitati kao još jednu u nizu autoričnih knjiga o tijelu, međutim, ona apelira i na naše nespvesno, osvještavajući začuđujući efekt književnosti svjedočenja koji jest u tome da aktivira sposobnost za empatiju i djelovanje umjesto zgražanja, začuđenosti i identifikacije sa žrtvom, koja znači prijenos traume na sugovornika/ čitatelja, a to je "bolesno stanje".

3. NE ŠUTIM; MENE NEMA

Rezultat istraživačkoga novinarskog rada Seade Vranić *Pred zidom šutnje* napisano je 1996. godine. Priređivačica ove zbirke svjedočenja radila je kao ratna novinarka. Suočena sa zataškavanjem istine o masovnim silovanjima u Bosni od strane visoko pozicioniranih političara i organizacija i svjesna da silovanja nisu izolirani slučajevi, krenula je u desetomjesečno istraživanje i prikupljanje intervjuva preživjelih, iako ju je prijateljica psihologinja upozorila da "nitko ne zna tako šutjeti kao silovane žene". Iako je za vrijeme ovoga mučnog istraživanja bila verbalno, pa čak i fizički² napadana od strane preživjelih, uspjela je u svojem naumu te je njezino djelo, uz *Molila sam ih da me ubiju*,³ vrijedan pisani dokument osobnih iskaza silovanih u ratu.

Knjiga je podijeljena u dva dijela: prvi dio sastoji se od dvanaestih zapisanih usmenih iskaza, a drugi od pet ispovjednih iskaza pred Komisijom BiH za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima i obrade podataka "bosanskog slučaja" koje je autorica sakupila ispitujući 202 žrtve silovanja i čitajući raznu dokumentaciju. Svi iskazi objavljeni su pod pseudonimom; to je bio najčešći zahtjev svih žena koje su pristale na razgovor, jer, po riječima jedne od preživjelih, "Žene moraju šutjeti, jer je to njihova sramota. Tako nas već vjekovima treniraju" (Vranić, 1996: 59). Gotovo redovito preživjele silovanje nazivaju drugim riječima: govoreći o onome što su doživjele, preživjele najčešće koriste zamjenicu "ono" ili sintagmu "ocrniti obraz". Način govora o traumatskom iskustvu poseban je diskurs u kojem se koriste metaforični izrazi i potiskivanje nasilnoga događaja. Trauma se nosi kao emocionalno breme, ono je etička pozljedna. Preživjele osjećaju da je njihovo biće okrnjeno, što su sve razlozi posebnoga leksika intervjuiranih žena. Često se njihovi iskazuju doživljavaju i kao gotove formule koje se samo ponavljaju, razlog čemu možemo tražiti u "podvojenosti" subjekta – preuzimajući formu, kao da osoba postaje netko drugi, a sve kako bi barem donekle sačuvali svoj pravi identitet, onaj s kojim moraju nastaviti živjeti.

Niz knjiga o tijelu, među kojima su *Mramorna koža* (1989) i *Božanska glad* (1995), Slavenka Drakulić nastavlja romanom *Kao da me nema* (1999). Po njezinu vlastitu priznanju, kao podloga su joj poslužila usmena i pisana svjedočanstva žrtava silovanja. Roman je pisan u trećem licu, jer, "jednostavno, prvo lice bilo je preblizu dokumentaristici, svjedočenju. Bilo mi je potrebno da se malo udaljim" (Drakulić, citat prema Zlatar, 2004: 112). Zlatar je mišljenja da je "autentičnost osobnog iskustva (je) dragocjena, ali osobno iskustvo uvijek je – paradoksalno – na granici prema anonimnome: 'male' priče pojedinaca postaju tek kamenčići u mozaiku 'velike' povijesti, zajedničke povijesti kolektiva." (Zlatar, 2004: 113). Likovi u romanu *Kao da me nema* označeni su samo početnim slovom. S jedne strane ovaj postupak možemo opravdati anonimnošću aktera i stradalnika zajedničke povijesti; no također u tom postupku možemo vidjeti još dvije razine: pod tim jednim slovom mogao bi biti bilo tko od nas, što je još potresnije; a

² U jednom intervjuu Seada Vranić je priznala da je za vrijeme razgovora s jednom starijom ženom, žrtvom silovanja, bila fizički napadnuta od njezine unuke koja nije htjela da iskaz postane javan.

³ *Molila sam ih da me ubiju* (1999.). Sarajevo: Centar za istraživanje i dokumentaciju Saveza logoraša Bosne i Hercegovine

opet, to jedno slovo simbolizira gubitak identiteta žrtava koje se napalo najgorim mogućim ratnim oružjem – silovanjem na nacionalnoj osnovi.⁴

Glavni lik romana, S., učiteljica je u jednom malom selu. Njezini su roditelji živjeli na Grbavici. Istoj onoj na kojoj se događa radnja filma Jasmile Žbanić, koji tek u neizrečenom i izvanrednim slutnjama, u onom latentnom donosi tragediju silovane majke. Prvo svjedočanstvo zapisano u *Pred zidom šutnje* svjedočanstvo je mlade učiteljice Enise. S. je odvedena u logor, koji je u literarnoj inačici zadobio nešto drugačiju funkciju: to je mjesto kombinacija elemenata pravoga logora i "ženskih kuća" koje su služile kao ratni "bordeli". U dokumentarističkom diskursu zločinci su najčešće nazivani "četnicima"; u romanu nazivani su vojnicima, iako je jasno naznačeno da je radnja smještena u srpski logor. Roman apelira na čitaočevu svijest još jednim elementom – grafičkim. Naime, poglavlja su odvojena grafičkom stilizacijom bodljikave logorske žice, čime čitatelja prenose u drugi svijet, u drugu stvarnost, nešto što su žrtve Holokausta zvale "planetom Auschwitz" jer se to iskustvo ničim nije moglo usporediti s pravom stvarnosti. Sve su žrtve u rascjepu između dviju stvarnosti: "Između dviju stvarnosti, osjeća se kao da ne postoji. ... Nastoji premostiti rascjep između dviju stvarnosti nekom logičnom mišlju: možda će boravak u logoru potrajati sasvim kratko, možda će nas već sutra poslati na razmjenu" (Drakulić, 1999: 33).

Ono što je zajedničko svim preživjelimai u dokumentarnom i književnomj etničkom diskursu jest sustavni rasap identiteta, ne samo individualni, već i kolektivni ženski. Prva faza bila je negiranje rata, mišljenje da im ne bi našao netko tko im je do jučer bio susjed, prijatelj. Sljedeća faza obilježena je šokom spoznaje i pokušajem bijega koji završava neuspjehom obilježenim traumatskim iskustvom. Nakon toga više ništa nije isto. Osoba se dijeli na dvoje, nastojeći obrambenim mehanizmima izbjeći vanjske traumatske podražaje: "S. opaža da više nema svoje volje, nju zamjenjuje nešto drugo, kao da neki automat u njoj preuzima komandu nad tijelom i ono se miče i reagira mimo nje. Ponovo se nešto događa istodobno njenoj dvojnici i njoj samoj" (Drakulić, 1999: 62); o dvojnosti govori i Faruk: "Ja vam, gospođo, više i nisam svoj. K'o da se u mene, ispod moje kože, uvukla neka druga osoba koju ne poznam, ne volim i ne respektujem" (Vranić, 1996: 57).

Nastojeći izbjeći traumatsko iskustvo, žrtve nastoje sebi odgovoriti *kako da me nema?* ili kako postići *kao da me nema*. Ova ambivalentna pozicija u kojoj se hoda po liniji života i smrti, potpunog rasapa identiteta i zalječenja, karakteristična je za većinu svjedočenja. Cathy Caruth je naziva "enigmom preživljavanja", ali se i pita što znači preživjeti te dolazi do paradoksa da "preživjeli postaje beskrajni dokaz nemogućnosti življenja" (Caruth, 1996: 62).

I S. se pita kako je moguće preživjeti, dok sluša svjedočanstva silovanih i mučenih logorskih "kolegica" i "sluti da se ovdje radi o tome da je instinkt

---

⁴ U uvodu i drugom dijelu *Pred zidom šutnje* Seada Vranić spominje reakcije medija na masovna silovanja u Bosni, posebno ističući jednu grupu feministkinja iz Srbije, ali i iz Zagreba, koja je nastojala "uvjeriti javnost da se, kao i u svakom ratu, i u Bosni radi samo o masovnom izljevu generičke mržnje muškaraca prema ženama" (Vranić, 1996: 17), ignorirajući činjenicu da su silovana i djeca i muškarci te su tako "redefinirale karakter zločina i automatski umanjile odgovornost počinitelja" (Isto, 165). Iako ne spominje nikakva imena, moglo bi se iščitati da Seada Vranić propituje postupke "Vještica iz Rija", kojima pripada i Slavenka Drakulić.

preživljavanja najviši zakon postojanja. Na to nije spremna pristati, ne još. ... Ipak, možda to djeluje ohrabrujuće na sve njih koji žive u logoru jer i logor se može preživjeti" (Drakulić, 1999: 58). A jedan od načina koji im pomaže preživjeti je i "namjerno sljepilo", koje S. propituje kao nagon samoodržanja. I taj nagon samoodržanja ima svoje faze, na putu prema potpunom uništenju identiteta. Žrtve se u početku još pitaju o preživljavanju, žele nastaviti život, jer je to vrijeme u kojem se događa traumatsko iskustvo, to jest ono se tek kasnije prepoznaje kao traumatsko. Tek nakon sustavnog uništavanja tijela i činjenice da ne postoji onaj Drugi, žrtve posustaju. "Kao da je smrt najgora. Nekad je smrt bolja od života, ovakvog života" (Vranić, 1996: 67), kaže Gordana. Jedna druga žrtva kaže da su u njoj ubili sve, osjećala je samo fizičku bol, "jedino sam još u silnoj želji da umrem prepoznavala ostatke moje nekadašnje ličnosti" (Isto, 205). Kasnije oslobođene i puštene na slobodu, one su poput aveti koje iz nekog njima nepoznatog razloga šecu ovim svijetom. Prepoznaju ih kao izgubljene "'one jadnice' što su ih pune novine i televizija" (Isto, 74). Više se ne boje smrti, a trenutak u kojem spoznaju svoju pomirbu sa smrti donosi u njima jedan preokret i određeno smirenje. Možemo to nazvati i stepenicom *niže* prema potpunom raspadu identiteta. Kad S. shvaća da može i umrijeti, miri se sa smrću i kao da joj to postaje "izlaz u nuždi". I Enisa se miri sa smrću, svjesna da je to njezin izlaz u nuždi: "Znala sam, ako ne uspijem, ubiće me. Smrti se nisam bojala" (Isto, 32).

Možemo se zapitati zašto ljudi u logorima radije ne izaberu smrt nego ovakav život? Jer okruženi smrću, ne žele još više smrti. A i moraju preživjeti, jer tko će biti svjedok?

Dori Laub izdvaja imperativ pričanja i dolazi do zaključka da "preživjeli nisu trebali preživjeti samo kako bi mogli ispričati svoju priču; oni su također trebali ispričati svoju priču kako bi preživjeli" (Laub, 1995: 63). Žrtve žele da svijet sazna što su im počinitelji zločina napravili, dok se pravda barem nekako ne zadovolji: "Sada je stanje nepodnosivo. Ludilo, pravo šovinstičko ludilo. Tome nema kraja i neće ga biti sve dok Srbi ne budu kažnjeni, a to se neće dogoditi i oni će i dalje 'čistiti' ubijajući, rušeći ili silujući" (Vranić, 1996: 70). Međutim, preživjele žene također posjeduju svijest o tome da se sama činjenica da su silovane ne može izbrisati.

Preživjeli pričaju svoju priču i za vrijeme samih traumatskih događaja – pogotovo u ženskoj sobi, gdje žene i šutnjom govore. Pričaju i nakon traumatskih događaja, kako bi potakle težak proces suočavanja s traumom, žalovanja i iscjeljivanja. Laub je primijetila da oni koji ne govore o svojoj traumi "postaju žrtvama iskrivljenog sjećanja" i "nepričanje priče služi kao perpetuacija njezine tiranije" (Laub, 1995: 64).

Mnoge od njih nisu mogle normalno nastaviti svoj život i zbog srama – uzrokovanog tradicijom unutar koje su odgajane i živjele, a koja je od njih tražila vjernost i čistoću. Još veći lom ličnosti i rasap identiteta događa se kad žrtve ne žele priznati što im se dogodilo zbog srama i reakcije okoline, pri čemu suprug često nije osoba kojoj se mogu povjeriti. Na taj način njihova trauma postaje i kulturalna trauma jer im kultura oduzima osnovno sredstvo suočavanja s vlastitim iskustvom i njegove prorade u empatijskoj okolini.

Još jedan aspekt problema na koji je potrebno osvrnuti se kad uspoređujemo fikcionalno i dokumentarno djelo jest motiv zaljublivanja. Ovaj motiv ne nalazimo u knjizi *Pred zidom šutnje*. Tamo samo nalazimo uputu psihologinje koja kaže autorici: "Budi krajnje oprezna s osobom koja će ti se 'pohvaliti' kako je u trenutku silovanja bila neodoljiva ili zavodljiva. ... Upamti: za žrtvu silovanje nije seks" (Vranić, 1996: 22). U romansiranoj verziji ipak nalazimo drugačiju obradu problema. U svojim razmišljanjima na početku romana S. se sjeća muškarca s kojim je bila i intimnih odnosa s njim, što nijedna od silovanih žena ne spominje, štoviše, upitno je hoće li ikada više imati normalni seksualni život. Nijedna od žrtava silovanja ne opisuje sam čin silovanja i njihove počinitelje u tom trenutku, što u romanu nalazimo: S. kaže kako je vojnik za vrijeme silovanja imao "zatvorene oči i otvorena usta". Razlog možemo tražiti u činjenici što roman nije falcija i nije ispričan u prvom licu, stoga falcija može postati falcija u svrhu pojačanja doživljaja koji ostavlja na čitatelje.

Sloboda umjetničkog izražavanja dopustila je Slavenki Drakulić obradu momenta zaljublivanja žrtve i počinitelja. Tome prethodi "maskiranje" glavnoga lika: S. je otkrila da šminkanjem može prekriti "svoju osobu" i postati netko drugi, te je čak govorila kako se ona uređuje kako bi bila lijepa vojnicima (upravo ono na što je upozoravala psihologinja Seadu Vranić). Za Lacana je maskiranje proces kojim žene "bivaju" falusom. Čitajući Lacana, Judith Butler to tumači i kao "nijekanje ženske želje koja pretpostavlja neku prethodnu ontološku ženskost koju falicka ekonomija ne predstavlja" (Butler, 2000: 58). Iako se teorije maskiranja najčešće baziraju na tumačenje (homo)seksualnosti, maskiranje u ovom romanu možemo tumačiti i kao preuzimanje značajki drugoga spola, kako bi im bila što bliže i zaboravila na sebe kao na ranjivu ženu, ne u seksualnom, nego u smislu nagona preživljavanja.

Maska je poslužila S. da bude netko drugi. Štoviše, njezina maska donijela joj je i poznanstvo s upraviteljem logora, kojem postaje "ljubavnica", iako i ovo moramo nazvati silovanjem, s nešto drugačije posloženim sustavom odnosa⁵. Neovisno o upotrijebljenom diskursu, oba djela donose jasnu poruku: žrtve silovanja ne mogu govoriti jer se osjećaju kao da ne postoje, kao da ih nema. A onaj koga nema, ne štiti. Iz nekoga paralelnog svemira šalje svoje nijeme krikove.

4. SAMO RUŽAN SAN

LaCapra je naglasio nužnost prolaženja kroz traumu, njezino ponovno odigravanje, izvlačenje u područje svjesnog. Ne kako bi povjesničar dobio priliku saznati i zapisati događaje ili kako bi psihoanalitičar ušao u tajne ljudske psihe, već kako bi traumatizirana osoba napokon dobila priliku da se nosi s posljedicama strašnog događaja koji je doživjela ili kojem je svjedočila, da se trauma odigra pred očima drugoga, pred očima svjedoka. U psihoanalizi dakle pričanje pridonosi

---

⁵ Zaljublivanje žrtve u zločinca i naklonost prema njemu nije rijedak slučaj: danas je poznat kao stockholmski sindrom po slučaju talačke krize u Stockholmu gdje su taoci razvili simpatije prema otmičarima, jedna zaposlenica se kasnije čak i udala za jednog od otmičara. Među poznatijima je i slučaj Patty Hearst, kćerke medijskog magnata, koja se priklonila svojim otmičarima. No, ovdje ipak ne možemo govoriti o stockholmskom sindromu, ovdje se radi o mehanizmu preživljavanja.

izlječenju; u književnosti to je pripovijedanje – čime se vraćamo na ono posebno mjesto na kojem se susreću psihoanaliza i književnost.

Pred traumatiziranim osobama je težak posao – moraju raditi na prevladavanju traumatskih događaja, a "taj rad na prevladavanju suštinski je učinak analitičkoga liječenja, mora ga obaviti sam bolesnik, a liječnik mu to omogućava podržavanjem u smislu jedne *odgojno* djelujuće sugestije" (Freud, 2000: 476). Je li moguće izliječiti se od traume, zaboraviti? Je li moguće zamisliti da je sve to bio ružan san i nastaviti dalje? *Žrtva* Holokausta, Primo Levi, "izliječio" je svoje traume nakon brojnih terapija. Međutim, tek nakon izlječenja, Levi se ubio. Neki pokušavaju to objasniti činjenicom da je Primo Levi mislio da je svojim izlječenjem izdao svoje mrtve logorske prijatelje.

U logorima se žrtve identificiraju sa sredinom u kojoj su, stvara se kolektivni identitet, koji je posebno jak u ženskim logorima, odakle i specifičnost ženskog svjedočenja. Iako se svaka brine za sebe jer je moguće da će biti sljedeća odvedena i mučena, povezuje ih šutnja puna suosjećanja; jedna u drugoj se zrcale.

Sjećanja na traumatske događaje prodiru u svijest bez ikakva povoda, javlja se ona "prisila ponavljanja koja nadilazi načelo ugode" (prema Freud, 1986). Fiksiranost na traumu žrtve nose kao svoju atmosferu. O svakom pojedincu, ali i o društvu koje ga okružuje ovisi koliko će se žrtva ponovno moći asimilirati u okolinu u kojoj živi. Govoreći o žrtvama silovanja, Herman je dala primjer silovane žene koja se svaki dan vraćala na mjesto svojega silovanja kako bi se suočila sa svojom traumom i dokazala sebi da je jača od svojih napadača.

Žrtve masovnih silovanja u "bosanskom slučaju" još uvijek moraju živjeti "vrata do vrata" sa silovateljima. Iako "inficirane mržnjom", one na zločin ne žele odgovarati zločinom jer bi se tako izjednačile sa svojim napadačima. Najbolji primjer za to dala nam je Slavenka Drakulić u *Kao da me nema*: S. je odlučila zadržati dijete jer "jedino mu ona može pokazati da je mržnju u kojoj je začet moguće preobraziti u ljubav" (Drakulić, 1999: 191). Međutim, to ne znači da je S. izliječena. Ona je još uvijek tek slovo, tek jedna od krhotina zajedničkog identiteta koji više nikada neće biti isti. Pod njezinu kožu uvukao se netko drugi, ali netko u kome tinja iskra nade, što vidimo u tumačenju njezina sna: "Ako je on zaboravio nju, svoju žrtvu, ona je ta koja ne smije zaboraviti niti njega niti svoju prošlost. Krvnicima treba zaborav, ali im ga žrtve ne smiju dati" (Isto, 192).

5. ZAKLJUČAK

Pomislili bismo da nakon užasa dvaju svjetskih ratova, Hirošime, Holokausta, istraumatizirani svijet više ne može biti sposoban za daljnje uništavanje. Ali kao da zlo rađa novo zlo i pretvara donedavne susjede, prijatelje, mirne kolege u grozna čudovišta sposobna za najstrašnije zločine. Zaludu trud onih koji su se trudili da "bosanski slučaj" dospije u javnost, možemo reći. Žrtve se s tim ne bi složile. Na primjeru književnog djela *Kao da me nema* i dokumentarističkog djela *Pred zidom šutnje* mogli smo vidjeti kako teče sustavni rasapčnosti od konzistentne osobnosti do "stupa praha". Ne trebamo se zavaravati da će iz tog pepela uskrsnuti Feniks, jači nego prije – žrtve će biti tek sjena koja prati njihov

usud. Ono što preživjelima treba je ponovno preživjeti, ovaj put pred svjedocima, ispričati što se dogodilo, ne zaboraviti prošlost.

Tamo gdje prestaje psihoanaliza, nastavlja se književnost. Psihoanaliza funkcionira samo dok je pacijent podvrgnut njoj; književnost se nastavlja i traje, svim budućim generacijama prenoseći svjedočanstva jednog (ne)vremena. Pišući *Pred zidom šutnje*, Seada Vranić je htjela ostaviti pisano stvarno svjedočanstvo preživjelih. Znala je da svojom knjigom neće puno promijeniti niti postići svjetsku slavu. Njezina namjera je bila pomoći prije svega preživjelima u ponovnom uspostavljanju simboličkih odnosa i proživljavanja i odigravanja traumatskog događaja. Pišući *Kao da me nema*, Slavenka Drakulić je htjela kanonu hrvatske "ženske" književnosti dati jednu novu dimenziju ispitujući tijelo žene pod prisilom, ali u točno određenim uvjetima, time se pridružujući društvu koje nosi važnu ulogu u ponovnom odigravanju njihove traume, da se ne zaboravi. I nije se zaboravilo. Dokaz je i nedavno snimljen film irske redateljice Juanite Wilson koja se zainteresirala za ovu tematiku⁶, po predlošku romana Slavenke Drakulić.

Traumu se ne smije zaboraviti. Od krucijalne je važnosti bavljenje ovom tematikom i diferencijalno izučavanje traume. Književnost, povijest, sociologija, psihologija i samo društvo – sve su to kockice mozaika koji gradi neki drugi svijet kako bi se preživjelima u svijest urezala jedna druga rečenica: "Kao da je sve bio jedan ružan san".

LITERATURA

Judith Butler, *Nevolje s rodom*, Ženska infoteka, Zagreb, 2000.

Cathy Caruth, *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1996.

Slavenka Drakulić, *Kao da me nema*, Feral Tribune, Split, 1999.

Shoshana Felman, *Pravno nesvjesno: suđenje i traume u dvadesetom stoljeću*, Deltakont, Zagreb, 2007.

Michel Foucault, *Nadzor i kazna*, Informator, Zagreb, 1994.

Sigmund Freud, *Budućnost jedne iluzije*, Naprijed, Zagreb, 1986.

Sigmund Freud, *Uvod u psihoanalizu*, Stari grad, Zagreb, 2000.

Judith Lewis Herman, *Trauma i oporavak*, Ženska infoteka, Zagreb, 1996.

Jacques Lacan, *Četiri temeljna pojma psihoanalize*, Naprijed, Zagreb, 1986.

Seada Vranić, *Pred zidom šutnje*, Antibarbarus, Zagreb, 1996.

---

⁶ Spomenut ćemo i film *Tajni život riječi* (*The Secret Life of Words*) iz 2005. godine Isabel Coixet, koji se dotiče ove tematike, kao i film Angeline Jolie pod radnim naslovom *Untitled Love Story* koji je i prije snimanja podigao medijsku prašinu zbog negodovanja žena udruge Žene – žrtve rata, koje tvrde da film govori o Bošnjakinji koja se zaljubljuje u srpskoga vojnika koji ju je silovao. Obradi motiva trauma uzrokovane silovanjem kao sredstvom ratne taktike u filmskom diskursu posvetit ćemo se u nekom drugom radu.

Dominick La Capra, *Writing History, Writing Trauma*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 2001.

Dori Laub, "Truth and Testimony: The Process and the Struggle", in: *Trauma: Explorations in Memory*, ed. Cathy Caruth. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1995., pg 61-75.

Andrea Zlatar, *Tekst, tijelo, trauma*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2004.

(AS IF) I AM NOT THERE?

RAPE AS A LITERARY AND DOCUMENTARY THEME

This paper analyses the narrative structure of dealing with the trauma of rape as a means of committing genocide as in *Breaking the Wall of Silence (Pred zidom šutnje)* by Seada Vranić and the novel *As If I Am Not There (Kao da me nema)* by Slavenka Drakulić. The common task of art/literature and history/documentary is to initiate, with the help of psychoanalysis, a long and painful process of "going through" the trauma of the victims, which is what these two works are trying to do. It is analyzed how in terms of psychoanalysis trauma is dealt with in two different discourses; the ambivalent position is examined between not being and as if not being within the gradual disintegration of both personal and collective identities caused by trauma; an answer to the question of the specifics of women's testimony in both discourses is sought, with special attention given to the theme of falling in love and masking oneself, which is present in the literary text.

La Capra emphasizes the importance of going through the trauma and reliving it as a way of healing; Dori Laub points out the imperative of the interview; talking in psychoanalysis is what narration in literature is, which leads us to Cathy Caruth's claim that literature and psychoanalysis overlap. Guided by these theoretical assumptions, the article moves on to explore how living on after having experienced trauma is dealt with in these two works and what the role of society and culture is in processing trauma.

KEY WORDS: *trauma, rape, psychoanalysis, specifics of women's testimony, masking motif, trauma processing.*